

PAVEL PÁCL

MANUÁLNÍ AKTIVITY VE VOLNÉM ČASE

Ve studii „Vývoj způsobu života v souvislosti s perspektivním rozvojem společnosti“, vydané Ústavem pro filosofii a sociologii ČSAV, se — kromě jiného — píše: „*Nedostatečný rozvoj služeb, včetně těch, které jsou určeny k instalování, udržování a opravování hmotných statků dlouhodobé osobní spotřeby, . . . namnoze vede (jako zejména v případě automobilismu a chatování) k hypertrofii takzvaného kutilství ve skladbě aktivit volného času. To se pak někdy vydává za růst kompenzačních funkcí nebo dokonce tvoří vých aktivít volného času a doporučuje se podporovat tuto tendenci; ale z větší části tu jde buď o omyl či nepochopení problematiky socialistické kultivace volného času, anebo o přikrašlování podle hesla „z nouze ctnost“.* *Ve skutečnosti se tu zejména v důsledku existujícího vývoje struktury spotřeby prosazuje vlastní trend k ekonomicky neefektivní malovýrobě v domácnostech . . .*“¹⁾

Tento příspěvek chce k výše uvedeným řádkům přičinit několik poznámek.

1.

Přeměna soukromé zemědělské a průmyslové malovýroby v socialistickou velkovýrobu je — jak známo — spolu se zespolečněním výroby kapitalistické a s vytvořením plánovitého hospodářství jednou ze základních i zákonitých ekonomických přeměn, uskutečňovaných socialistickou revolucí. V. I. Lenin, jak je rovněž známo, vytyčil hned v prvních letech sovětské vlády také program likvidace malovýroby v domácnostech; i když — což je zřejmé z kontextu jeho díla — oba tyto požadavky neztotožňoval. Boj „*. . . proti (tomuto) malému domácímu hospodářství, nebo lépe řečeno, jeho masové přebudování ve velké socialistické hospodářství . . .*“²⁾ chápal jako součást celkového osvobození ženy a jako začátek skutečného komunismu; v souvislosti s tím pak nazýval společné jídelny, jesle a mateřské

---

¹⁾ *Vývoj způsobu života v souvislosti s perspektivním rozvojem společnosti. Ústav pro filosofii a sociologii ČSAV, Praha 1973, I. svazek, str. 53.*

²⁾ V. I. Lenin: *Velká iniciativa. Sebrané spisy, sv. 29, SNPL Praha, 1955, str. 423.*

školy výhonky komunismu, „... které jsou skutečně s to zmenšit a odstranit ženinu nerovnost s mužem se zřetelem k její úloze ve společenské výrobě a v životě společnosti.“³⁾ Dá se tedy říci, že přeměna zemědělské a průmyslové malovýroby ve velkovýrobu je bezprostředním požadavkem socialistické revoluce, zatímco likvidace malovýroby v domácnosti je programem cílovým a dlouhodobým. Anebo jinými slovy: Zatímco jsme první požadavek v naší současné rozvinuté socialistické společnosti v zásadě splnili, uskutečňování druhého nás teprve čeká.

Je nesporné, že z těchto hledisek je kvantita i kvalita současných našich služeb značně nevyhovující. Takový stav se musí pochopitelně nutně také odrazit na celkovém fondu i na struktuře volného času obyvatel. Ze srovnávacího mezinárodního výzkumu volného času, prováděného UNESCO v r. 1966, jasně vyplynulo, jak Československo v tomto směru pokulhává za ostatními socialistickými i kapitalistickými zeměmi. Ukázalo se např., že naše ženy vydávají v průměru na péči o domácnost prakticky přesně tolik času navíc ve srovnání s ženami v ostatních zemích, o kolik méně mohou ve stejném srovnání vykázat času volného; rozdíl činil zhruba 7 hodin týdně.⁴⁾ O podstatném zlepšení úrovně našich služeb můžeme při tom od té doby sotva hovořit.

Je také zřejmé, že řešení celé záležitosti cestou přerozdělení domácích povinností uvnitř rodiny nebo cestou usnadnění domácích prací prostřednictvím „malé domácí mechanizace“ je falešné a nemůže být rozhodně konečné, i když pochopitelně může dočasně sehrát jistou pozitivní roli. Skutečností však zůstává, že ani v prvním ani ve druhém případě se rodina nijak nevymyká z malého domácího hospodářství a že podstata domácích povinností, které V. I. L e n i n označil za „... práci barbarsky neproduktivní, malichernou, unavující, otupující a ubíjející“⁵⁾, zůstává v obou případech prakticky nedotčena.

Nedostatečná úroveň služeb se odráží na celkovém fondu a struktuře volného času obyvatel ovšem i nepřímo; mimo jiné zejména u té části z nich, kteří jsou schopni (a je jim to touto situací také umožněno) poskytovat svému okolí jisté postrádané služby prostřednictvím tzv. práce za úplatu mimo hlavní zaměstnání, čili lidově řečeno „fušek“. I když naše údaje nejsou v tomto směru zdaleka dostačující, odhadujeme, že se tato činnost týká cca 3—5 % ekonomicky činného obyvatelstva, dosti výrazně sociálně stratifikovaných⁶⁾, přičemž některé novější sondy naznačují, že v souvislosti se zavedením pětidenního pracovního týdne se u této skupiny

³⁾ Tamtéž, str. 424.

⁴⁾ Viz o tom: *Sociologie '66. Sborník z I. celostátní konference sociologů*, Svoboda, Praha 1968, str. 224—226. V komentáři k výsledkům se zde uvádí, že zlepšení služeb v ČSSR na průměrnou úroveň ostatních zemí by přineslo více volného času, než úspora dosažená zavedením volných sobot.

⁵⁾ V. I. L e n i n, cit. dílo, tamtéž.

⁶⁾ Jedná se především o muže se základním vzděláním a současně vyučené, případně o muže s nižším středním vzděláním, kvalifikované v některé ze „žádoucích“ manuálních profesí. Srv. „*Využití volných sobot v pěti vybraných obcích okresu Blansko*“, Laboratoř sociologického výzkumu FF UJEP, Brno 1970, závěrečná zpráva výzkumu str. 40 a n. Podobně „*Účast na cestovním ruchu u obyvatel středních slovenských měst*“, Laboratoř sociologického výzkumu FF UJEP, Brno 1973, závěrečná zpráva výzkumu str. 138 a n.

práce za úplatu mimo hlavní zaměstnání ještě více zintenzivnila a že u mnoha jejích příslušníků činí téměř pravidelnou náplň nově získané volné soboty.⁷⁾

Vydávat tuto činnost za tvořivou aktivitu volného času či pokládat za ni takové „kutilství“, jako je např. malování bytu, k němuž je obyvatel přinucen nedostatečnou kapacitou (případně také drahotou) institucionalizovaných služeb, by bylo skutečně hrubým omylem.

2.

Pojmy „péče o domácnost“, tím spíše pak „kutilství“, jsou ovšem z metodologicko-empirického hlediska kategorie značně vágní; uvědomují si to jistě všichni, kdo přišli do styku s jakýmkoli konkrétním výzkumem volného času. „Péči o domácnost“ zařazujeme běžně do obecnější kategorie tzv. „vázaného“ nebo „existenčního“ času člověka; dá se zjednodušeně říci, že zatímco „práce“ ve smyslu placeného zaměstnání v sobě obsahuje jak závaznou složku obsahovou, tak časovou (to a to musí být splněno v takové a takové době), aktivity „vázaného“ času v sobě obsahují pouze závaznou složku obsahovou (to a to musí být splněno). (Volný čas z tohoto hlediska není závazný ani svým obsahem, ani časem svého trvání; v krajním případě nemusí existovat vůbec.) Běžně ovšem víme, že např. zaměstnaná žena věnuje péči o svou domácnost mnohem méně času než žena v domácnosti⁸⁾, ačkoli koneckonců závazný obsah této péče musí být v obou případech víceméně stejný. Avšak nejde tu jenom o vágní moment časového trvání; komplex aktivit, shrnutých v péči o domácnost, v sobě obsahuje celou řadu činností od bezprostředně nutných až po ty, které stojí na samé hranici vlastního volného času, konkrétně třeba od aktivity „uvařit dětem večeři“ po aktivitu „podívat se, co mají nového v obchodním domě“. Podobnou oscilaci na této škále nalezneme prakticky u všech komplexů činností, které zařazujeme do „vázaného“ času.

Nejinak je tomu u kategorie „kutilství“ či „kutění“, i když tento komplex aktivit už obvykle v empirii nezařazujeme do času vázaného, nýbrž spíše — podle D u m a z e d i e r a — do „polovolného“, jako jednu z typických činností nejednotného charakteru, „... jež jsou potěšením, zábavou, odpočinkem pro toho, kdo se jim věnuje, ale zároveň přinášejí určitý užitek (a není snadné rozlišit, která z těchto dvou stránek je dominující).“⁹⁾ Konkrétní obsah tohoto pojmu prakticky kolísá od výzkumu k výzkumu; někdy

⁷⁾ L. Drápal dokládá, že z osmnácti jím sledovaných řemeslníků jich práci za úplatu víceméně pravidelně poskytovaly v období před zavedením volných sobot v letních měsících dvě třetiny a v zimních měsících jedna šestina, zatímco po zavedení volných sobot prováděli v letních měsících „fušky“ všichni a v zimních měsících více než polovina z nich. Srv. L. Drápal: „Volná sobota u kovozezemědělců.“ Diplomová práce, FF UJEP Brno 1974, str. 33 a 77–83.

⁸⁾ Podle *Setření o využití času domácností* z r. 1967 věnuje ve všední den průměrná zaměstnankyně v ČSR péči o domácnost zhruba 5 hodin, dělnice 5,75 hodin, družstevní rolnice něco málo přes 7 hodin, avšak žena v domácnosti téměř 11 hodin. (Federální statistický úřad, Praha 1969.)

⁹⁾ Srv. J. D u m a z e d i e r: *Toward a Society of Leisure*. The Free Press, New York 1967, str. 18–19.

je chápán úžeji, ve smyslu ruční výroby drobných předmětů, jako je třeba polička, úprava samorostů, tvorba dekorativních bytových doplňků, někdy šířeji, od prací na zahradě po renovaci nábytku, domácí zednické úpravy atd. V každém případě je však podstatou kategorie „kutilství“ vždy manuální aktivita.

Díky nejednotnosti užívání pojmu jsou konkrétní zjištěné výsledky jednotlivých výzkumů v tomto směru fakticky nesrovnatelné; nicméně však jejich absolutní hodnoty jsou vesměs výrazné. Tak např. ve výzkumu volného času obyvatel Ostravy se zjistilo, že průměrnému respondentovi zde zabíraly manuální aktivity ve volném čase zhruba 25 minut denně, což tvořilo 7 % jeho volného času¹⁰⁾. Už citované Šetření o využití volného času domácností uvádí, že se aktivitě „kutění“ věnuje v ČSR 21 % mužů¹¹⁾; výzkum u obyvatel středních slovenských měst ukázal, že zahrádkaření a domácí kutilství preferuje plných 8 % respondentů jako svou nejoblíbenější aktivitu volného času ve všední den¹²⁾ atd. Navíc — což považují za signifikatní — se přes rozdílná východiska u všech těchto výzkumů dá konstatovat, že výskyt „kutění“ či jeho obliba s rostoucím vzděláním nebo složitostí práce respondenta v zásadě neklesají; citovaný výzkum obyvatel slovenských měst dokonce uvádí, že obliba i výskyt této aktivity z hlediska vzdělání kulminuje u kategorie „nižší odborné vzdělání“, přičemž ještě u respondentů s maturitou je vyšší než u respondentů se základním vzděláním¹³⁾.

Zdá se být nesporné, že jednou z příčin tohoto relativně vysokého výskytu kutění a manuálních aktivit ve volném čase, byť různě definovaných a kategorizovaných, je právě současný nedostatečný rozvoj služeb. Je to však příčina jediná? A dále — ať už jsou příčiny tohoto výronu manuálních aktivit jakékoli (a tím spíše, není-li nedostatečný rozvoj služeb jedinou jeho příčinou) — lze jej beze zbytku stavět do protikladu se socialistickou kultivací volného času, zejména pak argumentem o ekonomicky neefektivní malovýrobě?

¹⁰⁾ *Sociologický výzkum města Ostravy — Výzkum volného času*. Sociologický ústav ČSAV, Praha 1967—1970, sv. II. (Časový snímek a modely dnů), str. 101. — Pod kategorií „manuální aktivity“ zde byly zahrnuty jmenovitě ženské ruční práce, pěstování květin a neužitkových zvířat, zahrádkaření, kutilství spojené s výrobou různých předmětů, radioamatérství, modelářství a práce s kopírováním a vyvoláváním fotografií a filmů. Kromě toho výzkum rozeznával ještě kategoriei „polovolného času“, kam spadaly jmenovitě m. j. „brigády“ a „práce na chatě“ (vcelku 1,6 hodiny týdně), a poměrně široce definoval také „péči o domácnost“, do níž soustředil jmenovitě i takové aktivity, jako „údržba spotřebičů, nábytku, bytu, domku“, „oprava a údržba dopravních prostředků“, „pomoc v domácích pracech rodičům, dětem, přátelům, sousedům“, „chov domácích užitkových zvířat“ atd. Vcelku takto široce pojímaná „péče o domácnost“ představovala zhruba 2,4 hodiny denně na každého respondenta bez rozdílu pohlaví.

¹¹⁾ Tato aktivita je podle *Šetření* u žen zastoupena minimálně. Kromě ní však *Šetření* zjišťovalo ještě v časových údajích např. trvání aktivity „práce v domácím hospodářství“ (kterou odlišovalo od práce na záhumenku i od běžných domácnostních činností) a aktivity „údržba domu nebo vozu“. V obou případech se výskyt těchto činností z hlediska pohlaví téměř nelišil a činil dohromady ve všední den v průměru 71 minut na respondenta.

¹²⁾ *Účast na cestovním ruchu u obyvatel středních slovenských měst*. Cit. výzk. zpráva, str. 165.

¹³⁾ Tamtéž, str. 152.

Formulací obou otázek nechci — zaprvé — tvrdit, že studie „Vývoj způsobu života“, jejíž úryvek jsem v úvodu svého příspěvku citoval, jednoznačně a apriorně odpovídá v obou případech kladně. Současně jsem si — zadruhé — vědom toho, že v následujících poznámkách ani zdaleka nedokáži vyčerpávajícím způsobem probrat celou otázkami nadhozenou problematiku; spíše mi půjde o to, abych poukázal na její zajímavost, složitost a přitom i závažnost.

3.

Jak známo, zřetelný výron manuálních aktivit ve volném čase se v posledních letech projevil také ve vyspělých kapitalistických zemích; ani zde neunikl pozornosti sociologů. Víme, že např. G. F r i e d m a n n se ve své interpretaci domnívá, že tu jde o kompenzaci neuspokojivé monotónní práce, o jakýsi výraz manuálních zručností dělníka, které není v jejich globále schopen uplatnit ve stále více rozdrobeném a specializovaném průmyslovém výrobním procesu.¹⁴⁾ J. D u m a z e d i e r klade tento jev do souvislosti s útekem moderního člověka od přetechnizované civilizace a s jeho dočasným návratem k přírodě a k primitivnějším formám života ve volném čase¹⁵⁾. M. M c L u h a n jde ještě dále; ve své koncepci o návratu vyspělých společností k tribalismu neustále zdůrazňuje, že je to současně návrat od vizuální kultury ke kultuře, která daleko bohatěji využívá hmatu člověka; tato myšlenka je u něho inspirována právě růstem výskytu manuálních aktivit ve volném čase.¹⁶⁾ Novodobá „renesance“ jednoduchých manuálních aktivit je z hlediska D. R i e s m a n a jedním z prostředků k dosažení autonomie osobnosti.¹⁷⁾ E. L a r r a b e e zařazuje kutilství jednoznačně do široké oblasti „koničků“ a jako takové jeho poválečný výron v Americe nadšeně vítá; je to pro něho důkaz umění civilizovaně žít a toto umění „... je tím největším koničkem ze všech.“¹⁸⁾ Atd.

Na západě vzniklo, jak známo, dokonce celé nové prosperující odvětví byznysu pod známým sloganem „Do-it-yourself!“ Vydavatelé do jisté míry reprezentativního sborníku studií „Mass Leisure“ z r. 1960 do něho neváhali zařadit i finančně-ekonomickou zprávu amerického ministerstva obchodu, na nesčetných položkách dokazující, že se po válce obrat byznysu tohoto druhu v USA nejméně zesateronásobil. Mezi důvody této prosperity, které studie uvádí, se sice také jmenuje „... skutečnost, že se odborní pracovníci těžko shánějí a jejich práce stojí více než kdykoli dříve“; avšak hlavní důraz je naopak kladen na rostoucí životní úroveň, větší rozsah volného času, vyšší podíl přímého vlastnictví domů a bytů, trend útěku z velkoměst do předměstí, na skutečnost, že „v průběhu válečných let se milióny mužů v ozbrojených silách a žen v továrnách s válečnou výrobou sezná-

¹⁴⁾ Srv. G. Friedmann: *Rozdrobená práce*. Práce, Praha 1970, str. 128.

¹⁵⁾ Srv. J. Dumazedier, cit. dílo, str. 73–74.,

¹⁶⁾ Srv. M. McLuhan: *Understanding Media: The Extensions of Man*. McGraw-Hill Book Company, New York 1966.

¹⁷⁾ D. Riesman: *Osamělý dav*. Mladá fronta, Praha 1968, str. 288.

¹⁸⁾ E. Larrabee: *What's Happening to Hobbies?* In: *Mass Leisure*, sborník pod red. E. Larrabee a R. Meyersohna, The Free Press, Glencoe 1960, str. 273–274.

milo se zacházením s nástroji“ a že „mladá generace se dnes mnoho dovidá o práci se dřevem či kovem ve škole“. Souhrnně se zde aktivity typu „do-it-yourself“ pokládají za „součást nového způsobu života“.¹⁹⁾

Jakkoli jsou jednotlivé interpretace více či méně spekulativní a především — což podtrhuji — vypovídají o společnosti podstatně odlišné od naší, přece jen si nemůžeme nevsimnout jednoho momentu. Jsou to vesměs pokusy vyrovnat se s výrazným novým sociálním jevem, který se — z našeho hlediska — objevil i tam, kde dost dobře o nedostatečném rozvoji služeb nemůžeme mluvit a kde jsou některé služby z komerčních důvodů až předimenzovány.

4.

Domnívám se, že v současné době je u nás nejtypičtějším příkladem vzrůstu manuálních aktivit ve volném čase v důsledku nedostatečného rozvoje služeb tzv. „svěpomoc“ při stavbě rodinných domků a družstevních bytů. Vyvěrá z neuspokojivé bytové situace a nedostatečných stavebních kapacit, jedinec je k ní výrazně přinucen vnějšími okolnostmi, chce-li uspokojivě naplnit jednu ze svých základních potřeb, a navíc celá činnost postrádá jistý prvek amatérismu, který je pro „kutění“ v užším slova smyslu příznačný; naopak přirozeným požadavkem je zde co nejdokonalejší profesionalita. Rovněž drtivá většina manuálních aktivit, spojených s údržbou vlastního motorového vozidla, je tohoto druhu; i když nepatrná část těchto činností, provozovaných např. v rámci svazarmovských automotoklubů, přece jen překračuje hranice „normální“ údržby a ve formě různých „vyššování“ vozidla zasahuje už do oblasti koníčků.

Domnívám se však, že rozhodně nelze redukovat na převážně ekonomické důvody dva další značně rozšířené komplexy činností ve volném čase, které oba zahrnují značný podíl manuálních aktivit, a to zahrádkaření a chataření. U zahrádkaření bude především účelné oddělit od sebe zahrádkaření městských a venkovských obyvatel; na venkově totiž tato činnost postrádá většinu charakteristik volného času a zejména u zemědělského obyvatelstva je svým způsobem pokračováním pracovní činnosti či péče o domácnost. Jiná je však situace ve městech. Jakkoli i zde byly nesporně prvotním popudem pro zakládání různých zahrádkářských kolonií ekonomické důvody, v našich podmínkách pak zejména možnost doplňkového zásobování domácností v období 1. i 2. světové války, městské zahrádkaření zejména v posledním období, jakkoliv v něm původní impulsy pominuly, nejenom neztratilo na popularitě, nýbrž ji podstatně zvýšilo.

Podle R. B o u d n é²⁰⁾ např. v Brně v r. 1973 existovalo 9203 organizovaných zahrádkářů, z toho zhruba polovina tzv. „osadních“ a stejný podíl tzv. „přidomních“. Pokud je nám známo, neexistuje v našich podmínkách zatím nějaký výzkum motivace městského zahrádkaření; R. B o u d n á

¹⁹⁾ The Do-it-yourself Market. In: *Mass Leisure*, cit. sborník, str. 274–281.

²⁰⁾ R. B o u d n á: *Chatová a zahrádkářská rekreace*. Komparativní studie k problematice životního prostředí na území města Brna. Rigorózní práce, FF UJEP Brno 1974, str. 14 a 64–65.

sama se ve své studii věnovala jenom části z městských zahrádkářů, totiž těm, kdo měli na ploše své obdělávané městské zahrádky zároveň postavenou i chatu. V porovnání s „čistými“ chataři na území města Brna (tj. s těmi majiteli chat, kteří na svém rekreačním pozemku půdu neobdělávali) se ukázalo, že zahrádkáři kladli do popředí své motivace potřebu aktivní rekreace v přírodním prostředí, zatímco jejich protějšky spíše pasivnější „odpočinek, koupání, opalování“.

Právě rostoucí důraz na aktivní složku rekreace v přírodním prostředí je podle mého názoru jedním z hlavních motivů i současné transformace klasického „chataření“ v „chalupaření“. Ani zde zatím asi neexistují oficiální údaje o tomto procesu; jsou však k dispozici alespoň nepřímé důkazy. Podle obsahové analýzy časopisu „Chatař“, provedené M. P u t t n e r e m²¹⁾, se zde v letech 1969—71 zcela převrátil poměr tematiky, věnované chataření a chalupaření. Také H. L i b r o v á²²⁾ zjistila při svém experimentu z reakcí na podané inzeráty v denním tisku, že při zachování stejných finančních požadavků i stejné lokalizace objektu se projevil mnohem vyšší zájem o koupi chalup než chat (zhruba v poměru 3:1), přičemž navíc při možném výběru mezi chalupou nevyžadující opravu a chalupou opravy vyžadující se dávala přednost spíše druhé možnosti (zhruba v poměru (3:2)²³⁾.

Jak R. B o u d n á, tak H. L i b r o v á podtrhují ve svých interpretacích, že manuální aktivity jsou u zahrádkářů i chalupářů nedílnou součástí rekreace; obě skupiny uváděly na předním místě v motivaci své činnosti možnost vytvořit si prostředí podle vlastního vkusu a představ. Podle H. L i b r o v é by dále nikdo z dotazovaných chalupářů nevyměnil svůj objekt za jiný ve stejné lokalitě, i kdyby byla nabízená nemovitost v lepším stavu než dosavadní (25 % volilo odpověď „spíše ne“, zbytek „určitě ne“). Autorka navíc svým respondentům položila další, z našeho hlediska důležitou otázku, totiž zda zaměstnávají při zvelebování své chalupy nějakého řemeslníka: Nikdo z dotazovaných nezvolil odpověď „často“ či „občas“; zhruba čtvrtina odpověděla „málokdy“, polovina „jen výjimečně“ a zbytek „nikdy“.

5.

Uvedené výsledky nejsou ovšem zcela jednoznačné a je možné vznést proti nim řadu námitek. V případě zahrádkářů nebyla zkoumána ekonomická motivace této činnosti; přesun obecného zájmu z chat na chalupy lze jistě alespoň částečně vysvětlit administrativními opatřeními, směřujícími k omezení nežádoucí chatové výstavby, či prostou módní vlnou. Neochota zvat řemeslníky k pracím na chalupě může opět alespoň částečně vyvěrat z nedostatečných kapacit příslušných služeb, i když podle H. L i b

21) M. P u t t n e r: *Rekreační chalupy a odraz jejich oblíbenosti v časopise „Chatař“*. Ročníková práce oddělení sociologie FF UJEP, Brno 1972.

22) H. L i b r o v á: Dva typy druhého bydlení v ČSSR. SPFFBU G 19 (1975).

23) Typický úryvek z odpovědi na inzerát zněl: „Přestavba a úpravy mne vůbec nelekají, ba právě naopak.“

rové ta část respondentů, s nimiž byly provedeny hloubkové pohovory, označila představu stále profesionální pomoci při chalupářských pracích za zcela protichůdnou jejich pojetí chalupářství. Ani jedna z citovaných autorů pak neuvedla „potěšení z manuální práce“ ve výběru motivů, ovlivňujících volbu jimi zkoumaných aktivit, což by bylo pro řešení probírané problematiky nejvíce žádoucí.

Jakkoli jsou tedy všechny předložené údaje spíše jen nepřímými argumenty, dávají přece jen oprávnění k vytyčení alespoň hypotézy o určité potřebě manuální práce ve volném čase, jejíhož růstu jsme v současné době svědky a která není pouhou „samoobsluhou“ v podmínkách nedostatečně rozvinutých služeb. Osobně se domnívám, že tento jev má mnohem hlubší kořeny a že souvisí s poklesem objemu manuálních aktivit v pracovní sféře člověka.

Je zde několik okolností, o nichž se snad bude účelné v této souvislosti zmínit. Především mám za to, že rozvoji manuálních aktivit ve volném čase mohlo u nás napomoci i celkové sociální klima, které zbavilo manuální činnosti vzhledem k duševním činnostem jistého atributu podřízenosti či pejorativnosti. Je sice pravda, že různé žebříčky prestiže povolání, ať už prováděné sovětskými, polskými či našimi badateli²⁴⁾, umísťují manuální povolání spíše do své dolní poloviny; jsem však přesvědčen, že daleko pravděpodobněji tu jde o výraz úcty k sumě vědomostí, kterou jednotlivá povolání v sobě zahrnují, než o posuzování na škále „manuální — nemanuální“. Víme naopak z běžné zkušenosti, že např. účast na manuální brigádě, prokázání manuální zručnosti v různých životních situacích či vůbec bezprostřední provádění jakékoli manuální činnosti je u nás zdrojem oficiálního i neoficiálního sociálního uznání; že — jinými slovy — univerzitní profesor, táhnoucí vozík cihel, budí u nás obecně spontánní sympatii a nikoliv pohoršení či posměch. Lze tedy říci, že z tohoto hlediska u nás padly jisté sociální zábrany, které dříve mohly mít vliv na provádění manuálních aktivit.

V koncepcích o všestranném rozvoji socialistické osobnosti právem podtrhujeme rozvoj duševní i tělesné složky člověka, přičemž hlavní důraz ve druhé sféře klademe na tělovýchovu a sport. Nelze však přehlédnout, že sportování je přinejmenším zatím stále záležitostí převážně mladších jedinců, jimž věk dává zároveň k jeho provádění základní tělesné předpoklady. Nejde však jen o subjektivní stránku věci; tentýž univerzitní profesor, který při tažení vozíku s cihlami budil spontánní sympatie, by přece jen při bruslení působil — opět přinejmenším zatím — dojmem určité nepřístojnosti, pokud by zde nepřekonal alespoň zcela začátečnické stádium. Chci tím říci, že manuální aktivity rozhodně mohou v mnoha případech působit i jako kompenzace nedostatku tělesného pohybu, i když bych chtěl na druhé straně podtrhnout, že manuální činnost v sobě samozřejmě zahrnuje daleko více složek, než jen vynakládání fyzické námahy.

²⁴⁾ Viz např. A. Sarapata: *Zawód jako wyznacznik miejsca w społeczeństwie*. In: *Sociologia zawodów*, Książka i Wiedza, Warszawa 1965, str. 162. — Wesołowski W.: *Prestiż zawodów — system wartości — uwarstwienie społeczne*. Tamtéž, str. 200. — E. Michalíková: *Prestiž povolání učitele u mládeže*. Diplomová práce, FF UJEP Brno 1971. — *Prestiž a imágo cihlářství*. Závěrečná zpráva výzkumu. Laboratoř sociologického výzkumu FF UJEP, Brno 1972. Atd.

Celou otázku lze konečně svým způsobem také obrátit. Lze se ptát, zda socialistická společnost může mít vůbec zájem na jakémisi umělém udržování manuálních aktivit, prochází-li současně obdobím dovršující se mechanizace a nástupu automatizace, tedy obdobím, v němž jsou manuální aktivity záměrně ze sféry práce vytlačovány. Nebyly by podobné trendy skutečně určitým regresem?!

Na tuto otázku alespoň částečně odpovídá pozoruhodná studie V. A. Suchomlynského „Rozum a ruce“²⁵⁾. Podle autora v zásadě stejné důvody, jaké byly vysloveny výše, vedly v 30. letech v SSSR k dočasnému zrušení školních dílen a tzv. „ručních prací“ žáků. Zkušený sovětský pedagog byl mezi těmi, kteří proti tomuto omylu bojovali a zasadili se o znovuzavedení pracovní výchovy. Jeho dlouholeté pokusy s žáky i výzkumy v závodech dokázaly, že nejlepší obsluhvatelé nejmodernějších strojních automatů jsou právě ti dělníci, kteří vynikají svými návyky z ruční práce, že chod takovýchto automatů je při jejich obsluze mnohem plavnější, s menším počtem poruch a s mnohem pomalejším opotřebením součástí. Autor dále zdůrazňuje, že při ručních aktivitách nejde o monotónní pohyby, nespojené s úsudkem, o nějaké mechanické přemísťování předmětů, nýbrž o působení na materiál s cílem jeho přeměny, o tvorbu něčeho nového. Aktivní manuální činnost má proto také význam v rozvoji myšlenkových procesů, jako je zobecňování a abstrakce, analýza a syntéza, vytváření hypotéz atd. „*Naše zkušenost potvrzuje*“, uzavírá Suchomlynskiij, „*že od charakteru ruční práce v žákovském věku závisí rozvoj nejen jednotlivých myšlenkových procesů a rozumových kvalit, nýbrž celého intelektu formující se osobnosti.*“

6.

Od myšlenek V. A. Suchomlynského je pak už jen krůček k nejzákladnějším filosoficko-antropologickým úvahám o budoucnosti lidské manuální práce vůbec. Je nesporné, že její objem neustále klesá, a to jak přechodem stále většího podílu ekonomicky činné populace do tzv. terciární sféry, tak postupem mechanizace a automatizace v bezprostřední výrobě. Nedostáváme se však tím zároveň svým způsobem do situace těch žáků, kterým byly načas odeprény školní „ruční práce“?

Vztah člověka k manuální práci může mít podle mého názoru v jistém smyslu společné rysy se vztahem člověka k přírodě. Vlna tzv. „návratu k přírodě“ se objevila ve formě víkendových výletů za město, letních bytů, masové turistiky atp. už mnohem dříve a také mnohem silněji; při tom zde pochopitelně nejde o nějaký návrat ve skutečném slova smyslu, neboť člověk nikdy nepřestal být součástí přírody. „... *Na každém kroku si uvědomujeme*“, píše B. Engels, „*že ... (přírodě) tělem, krví i mozkiem náležíme a tkvíme v ní a že celé naše panství záleží v tom, že dovedeme lépe než všichni ostatní tvorové poznávat její zákony a správně jich využívat.*“²⁶⁾

²⁵⁾ V. A. Suchomlynskiij: *Razum i ruki*. In: *Sovětskaja pedagogika*, r. XXIV. (1960), č. 7, str. 14–21.

²⁶⁾ B. Engels: *Podíl práce na polidštění opice*. In: *Dialektika přírody*, Svoboda, Praha 1950, str. 155.

Člověk přírodu nikdy neopustil, nýbrž stále více zprostředkovával své vztahy k ní; to, co se nazývá „návratem k přírodě“, je tak spíše obnovenou realizací určitých bezprostředních kontaktních.

Podobné to může být i s manuální prací. Také ona se stává vývojem lidstva stále zprostředkovanější; lidská ruka se stále více přetváří do strojového mechanismu, kterým člověk svůj tvůrčí kontakt s přírodou uskutečňuje. Bylo by však možné zcela porušit onu hlavní lidskou třídu „ruka — řeč — mozek“, jejíž součinností se podle B. Engelse „...stali lidé schopnými vykonávat stále složitější úkony, vytýkat si stále větší cíle a dosahovat jich“²⁷⁾? Nedopouštěli bychom se tak stejného omylu, jaký už kritizoval Engels, že bychom tak totiž v úvahách o případném úplném vymizení manuální činnosti připisovali veškerou zásluhu za pokrok (minulý i budoucí) jen lidské hlavě?

Je tedy možné, že v jakémsi novém výronu prostých manuálních aktivit lze (vedle, samozřejmě, jiných faktorů, které mohou na čas být i převládajícími) spatřovat i realizaci potřeby obnovených, bezprostředních kontaktů s okolním materiálním světem. Tato obnova bezprostředních kontaktů by pak samozřejmě neznamenala trend k rušení už vyvinutých technologií (stejně jako vyhledávání bezprostředních kontaktů s přírodou není rušení těch jejích částí, které už člověk více či méně přetvořil); mohla by být pouze výrazem hledání pramenů další tvůrčí inspirace člověka a z tohoto hlediska skutečně výrazem komplexity jeho dalšího rozvoje.

РУЧНАЯ РАБОТА ВО ВРЕМЯ ДОСУГА

В последнее время во структуре свободного времени трудящихся все выразительнее проявляется ручная работа, связанная, с одной стороны, с более широкой заботой о домашнем хозяйстве, с цвето- и садоводством, с уходом за загородными дачами, и, с другой стороны, с разными формами хобби. Неоспоримо, что одной из причин указанного явления является неудовлетворительное положение бытового обслуживания, не отвечающего спросу ни по объему, ни по качеству. По мнению автора, однако, весь объем ручной работы нельзя привести только к указанной причине. Особенно в цвето- и садоводстве и в наблюдаемом в настоящее время переходе от отдыха на даче к отдыху в сельском домике (избе), отражается, вероятно, возникшая вновь потребность несложной ручной работы. Эта потребность автором связывается с занижением доли ручной работы в профессиональной деятельности человека. Автор ссылается на труды советского педагога В. А. Сухомлынского, по мнению которого привычка ручной работы играет важную роль даже в период наступающей автоматизации производства; в таком случае, вопросы будущности ручной работы имеют значение также с философско-антропологической точки зрения.

MANUELLE AKTIVITÄTEN WÄHREND DER FREIZEIT

In der Freizeitstruktur der Werktätigen treten in jüngster Zeit immer deutlicher manuelle Aktivitäten hervor, die mit umfangreichen Instandhaltungsarbeiten im Haushalt, mit Gartenarbeiten und mit der Instandhaltung von Wochenendhäusern, aber, auch mit verschiedenen Arten von Hobbies zusammenhängen. Eine der Ursachen dieser Erscheinung ist zweifellos der unbefriedigende Stand der kommunalen

²⁷⁾ Tamtéž, str. 152.

Dienstleistungen, die weder mit ihrem Umfang noch inhaltlich der Nachfrage entsprechen. Der Autor ist der Meinung, dass sich dieser ganze breite Fluss manueller Betätigung während der Freizeit nicht ausschliesslich auf diese Ursache zurückführen lässt. Insbesondere in der Pflege von Schrebergärten und im gegenwärtigen Übergang vom Verbringen der Freizeit in Wochenendhäuschen zum Ankauf von rustikalen Häusern innerhalb der Dorfgemeinden durch die Städter kommt wahrscheinlich das neue Verlangen nach einfacher manueller Tätigkeit zum Ausdruck. Der Autor stellt diesen Bedarf mit dem absinkenden Anteil an manueller Arbeit in der Arbeitssphäre des Menschen in Verbindung. Er verweist auf die Publikationen des sowjetischen Pädagogen V. A. Suchomlynskij, nach dessen Ansicht die manuellen Angewohnheiten auch im Zeitalter der kommenden Automatisierung der Produktion ihren festen Platz einnehmen; die Perspektiven der manuellen Arbeit sind auch aus philosophisch-anthropologischer Sicht von Bedeutung.

